

ДУМАТА НА „ЛИТЕРАТУРЕН ГЛАС“

ДЖЕНЮ ВАСИЛЕВ

Д. Б. Митов и „Литературен глас“ са имена-синоними. Когато говорим за „Литературен глас“, пред нас изниква образът на неговия мастит редактор, и когато припомяне делото на Митов, неразделно свързваме с това име трайното и живо дело на неговия вестник. Митов беше не само създател и ръководител на вестника, той беше и негово олицетворение, негов портрет. Близо шестнадесет години, при наистина героични усилия, без никаква държавна и обществена подкрепа, без никаква субсидия и покровителство този голям и авторитетен седмичник разнася своята светлина сред културната общественост, приобщава българските читатели към pulsa на културното движение в Европа и света.

През времето, в което излизаше „Литературен глас“, в страната съществуваша още десетина подобни седмичници — за по-дълъг или по-кратък период. Но те рядко успяваха да просъществуват година-две и безславно прекратяваха своя живот. При онези условия на незаинтересованост от страна на буржоазната държава към духовните домогвания на българските граждани, към техните стремежи за съвършенство, беше истински подвиг да се издържа седмичен културен вестник, който разчита единствено на своите читатели. „Литературен глас“ показва не само устойчивост на характера пред всички и всякакви опити за натиск и влияние откъдето и да било, но и опази своята независима позиция и физиономията си на литературен вестник с крепък интелектуален заряд. И най-важното: „Литературен глас“ успя да запази онзи дух на независимост и последователност в отстояването на антифашистката и демократична линия, която обяви като програмно начало още при своето рождение и успя да отстои докрай.

Идеята за създаването на „Литературен глас“ възниква през 1926 г. в Париж, когато Митов е там в командировка. Непосредствено преди това той е бил фактическият ръководител на „Развигор“ поради отсъствието на проф. Александър Балабанов от България и мислята за продължаване делото на това забележително издание е още жива в неговото съзнание.

Кога и как се явява мисълта за създаването на „Литературен глас“?

В отговорите си на една литературна анкета¹ съпругата на Митов, писателката Калина Малина, дава някои любопитни сведения:

Един от първите инициатори е Асен Златаров. Когато през 1926 година заминах за Париж, Асен Златаров пристигна малко след мен. Почти всяка вечер беше с нас. . . Често слушах Златаров да казва: „Колко хубав вестник беше „Развигор“, колко хубаво би било да продължи делото на „Развигор“! И веднъж Митов каза твърдо: „Може би тая работа ще стане“. А после добави: „Аз съм без работа. Библиотекарството² няма да ми попречи, мога да поема редактирането на един вестник от типа на „Развигор“.

Но след завръщането на Митов в България цяла година идеята остава неосъществена. Причината? Причината е проста: липсата на средства. През това време бъдещият редактор ръководи вестника на книгоиздателство „Иван Г. Игнатов и снове“ „Литературни новини“.

¹ Бистра Ганчева, Калина Малина. Литературна анкета. С., 1983.

² По това време Митов е библиотекар на френския институт в София.

В същата анкета Калина Малина продължава: „Вестникът вървеше добре, но на Митов не му харесваше, че той служеше между другото и за рекламен орган на едно капиталистическо предприятие. Намесвах се в редактирането, давах много реклами. Следващата година, след като се съветва с най-близките си приятели и сътрудници, реши сам да издава вестник.“

И наистина в края на месец август 1928 г. в столичните вестници се появява едно кратко съобщение: „Д. Б. Митов ни моли да съобщим, че напуска вестник „Литературни новини“ и започва издаването на собствен вестник“. Две седмици след това, на 16 септември 1928 г., по столичните будки се появява и новият вестник — „Литературен глас“ — „седмичник за литература, изкуство и обществени въпроси.“

Вестникът веднага обръща внимание на читателите с угледния си и спретнат вид, с подбрани с добър вкус илюстрации и спокойно графично оформление. Това е един типичен средно-европейски по формат вестник, с прегледно разпределение на материала и без крещящи заглавия и натрапващи се афишни букви. От неговите страници лъха спокойствие и стабилност и с малки изключения този вид на „Литературен глас“ се запазва докрай.

Имената на авторите, които „Литературен глас“ обявява като свои сътрудници в първия си брой, също така вдъхват доверие и обещават авторитетно и компетентно третиране на тематиката и проблемите. През първата годишнина на неговите страници се появяват имената на Александър Балабанов, Асен Златаров, Антон Страшимиров, Михаил Арнаудов, Людмил Стоянов, Михаил Димитров, Дора Габе, Константин Константинов, Стилиян Чилингиров, Андрей Николов, Асен Хаджиолов, Борис Шивачев, Стефан п. Василев, Спиридон Казанджиев, Добри Немиров, Андрей Стоянов и др.

Списъкът на авторския актив се разширява непрекъснато и включва все нови и нови сили. „Литературен глас“ с основание претендира, че е трибуна на голямата част от българската художествена интелигенция и че изразява нейните интереси и тревоги. С течение на времето непрекъснато обогатява съдържанието и формите на своите материали, използва все по-успешно редица жанрове, майсторски въвежда литературните анкети, интервюто, допитването до читателите. Едно обаче в него остава неизменно и незаменяемо: здравият народностен дух, прогресивно-демократичната му линия с определена тенденция наляво. Това прави новото издание все по-привлекателно за прогресивната антифашистски настроена публика в страната, печели му нови приятели и сътрудници из средата на демократичните среди.

В своя бр. 1 „Литературен глас“ публикува уводна статия, която, без да напомня по своя тон помпозните и гръмогласни платформи на редица излизали по това време нови и нови вестници и вестничета, скромно и делово известява на читателите какво налага появата на новия вестник и в името на какво той ще се бори. Статията е озаглавена „На свобода“. Свободата е големият идеал, към който се стреми всеки труженник на перото и на останалите изкуства. „Но ние знаем много добре — пише авторът Д. Б. Митов, — че в днешния исторически момент писателят не може да се радва на оная вътрешна и външна свобода, които са велика необходимост за истинско творчество. Има ред причини, известни на всекиго, които спъват работата му и постепенно го принуждават да се отказва от истинския си път, да се губи в странични работи и да се обезличава. Тази зависимост на писателя от външни условия, пагубни за творчеството, се е отразявала винаги на произведенията му.“ И като сочи как писателите са били принуждавани да се подчиняват на временни и чужди интереси по съображения от чисто материален интерес, авторът заключава: „Именно за да реагираме срещу някои домогвания да се обезличи българският писател и да се подчини, за да служи на чисто търговски цели, ние почваме „Литературен глас“, който ще бъде орган на свободната мисъл и в който всеки писател ще може да пише само това, което истински го вълнува.“

Така можем да разберем горчивите думи на редактора, автор на първата уводна статия: „Най-чистите пожелания са били създателите на културни блага да не се интересуват от материалните интереси на тоя или оня. . . Има ред причини. . . , които спъват работата на писателя и постепенно го принуждават да се отказва от истинския си път, да се губи в странични работи и да се обезличава.“

И сякаш в допълнение на програмната статия в един от следващите броеве главният редактор пише втора уводна, в която отбелязва:

„Новият сезон ни даде вече и обещава още да ни даде книги, които сигурно ще развълнуват нашия читател. Обявено е вече, че ще излязат работи на видни по-стари и по-млади наши писатели. Очакванията са големи, имената будят надежди и сигурни сме, читателите не ще останат измамни. Нови сокове бликат в българското племе, нека напрегнем всички сили, за да подкрепим делото на духа. . . Утеха и гордост трябва да бъде за нашия писател, че трудът му попада в чисти ръце, че вълненията му тревожат искрени сърца, а не плесенясали мозъци и преситени от снобизъм души. От младите се иска много, всички надежди са обърнати към тях.“

На този девиз и на творческата си програма вестникът служи в течение на цялото си близо шестнадесетгодишно съществуване и сега уверено можем да заявим, че той изпълни своята благородна мисия.

По това време, при раждането на „Литературен глас“, Митов е само на тридесет години. Но големата самоувереност и кураж, с които започва амбициозното си дело, са резултат не само на творчески вълнения и на познаване на литературната действителност в страната и чужбина, на богатата ерудиция, която напирала за изказ и манифестация. Той има вече в своята творческа биография сътрудничеството в списанията на Георги Бакалов „Борба“ и „Нов път“, преминал е големия си стаж в „Развигор“ и „Литературни новини“, участвувал е в различни обществени и литературни акции и неговото присъствие в художествения живот издава смела стъпка и увереност. Премислил добре и в детайли своето начинание, осигурил си предварително участието на широк кръг сътрудници из средата на най-известните по това време интелектуалци и опрян на здравия си усет за стопанска сметка, Митов разпъва платната на своя литературен кораб и в течение на близо 16 години го води ловко и уверено сред неспокойното море на българската културна действителност.

Концепцията на „Литературен глас“ узрява още в Париж и тя добива вече напълно реален облик през 1928 г. в София, когато нуждата от един сериозен литературен седмичник нараства все повече. Впрочем именно „Развигор“ стои в основата на концепцията на новия вестник и макар той да е замислен на по-широка и амбициозна платформа, това паметно издание дава идейната и литературно-същностна характеристика на „Литературен глас“. Развигорци (а това са неговите редактори Александър Балабанов, Елин Пелин, Тодор Боров и Д. Б. Митов) продължават да живеят с гордото самочувствие на създатели на първия в Европа литературен седмичник — факт, признат и утвърден от някои чужди органи на печата — „Српски книжевни гласник“, „Прагер пресе“. Едва две години по-късно излиза в Париж в. „Нувел литерер“, а след това и други културни седмичници в Европа. Че именно „Развигор“ стои в основата на „Литературен глас“ показва и авторският актив на новия вестник: това са почти същите имена, с които читателят бе свикнал да общува в стария седмичник.

В последния брой на първата си годишнина в. „Литературен глас“, като прави равностметка на своите творчески усилия, отдава дължимата почит на своя старши побратим. В статията „Литературният вестник“, писана от Д. Б. Митов, срещаме такива думи:

— На 6 януари 1921 година излезе първият брой от „Развигор“, първият литературен вестник в България и в целия свят. Четирима души. . . се заеха с тежката мисия да заинтересуват българския читател с новото, да му открият духа на времето и всичко онова, което е ценно в българската и чуждата литература. И работата на тия четирима души се посрещна отначало от жадните за свободно отношение към изкуството български читатели. „Развигор“ веднага стана знаме на истинското българско изкуство и бе подкрепен от всички наши писатели, които с радост сътрудничеа в него.

И като припомня изминатия път от „Литературен глас“, авторът продължава: „Уверени твърдо в самоотвержената преданост на българския читател, ние почнахме „Литературен глас“ и ето сега, благодарение на общите усилия, завършваме първата годишнина.“

В. „Литературен глас“ се появи във време на поуспокоени страсти след драматичните събития от 1923 и 1925 г., в период на незараснали рани и възраждането на нови надежди. След падането от власт на Сговора и победата през 1931 г. на партиите на Блока тези надежди се засилиха и укрепиха. В страната никнеха буквално като гъби едни след други вестници и списания, издигаха се различни трибуни. Никога дотогава не бяха излизали толкова много печатни издания, никога противоречията между тях не бяха по-открити и борбата по-разпалена. Наред с

легалните и нелегални издания на Комунистическата партия, в София и страната излизаха печатни органи с най-различна идеологическа ориентация — от анархосиндикалистски до явно фашистки характер. И всеки търси своето място, своите читатели и политически и морален ефект.

Навярно концепцията на „Литературен глас“ е била обсъждана продължително време и в значителни подробности, защото както графичният вид на вестника, така и неговото съдържание в основни линии се запазват през цялото време на съществуването му. Читателите скоро привикват да търсят интересувашите ги материали на определени места, привързват се към авторите, вземат присърце някои почини. Едно доказателство за прецизното премисляне на физиономията на вестника са установените постоянни рубрики, които се запазват през цялото време и дават колорита на една или друга страница.

Но преди всичко нека обърнем внимание на уводната статия, която е винаги на някоя актуална тема и е написана с вешина. Авторите на уводните статии са обикновени хора, които добре познават предмета, по който пишат и са известни с майсторството, с което пишат. А кои са тези автори? Няма да сгрешим, ако изтъкнем, че това са най-добрите писатели и публицисти, които се появяват по това време в нашия печат. Това са Асен Златаров, Людмил Стоянов, Александър Балабанов, Стилиян Чилингиров, Антон Страшимиров, Михаил Арнаудов, Константин Константинов, проф. Андрей Николов, проф. Спиридон Казанджиев, Добри Немиров, Димитър Осинин, Стефан п. Василев, Андрей Стоянов и други. По уводните статии на „Литературен глас“ читателят може да съди за проблемите, които са стояли пред обществения и културен живот у нас, за грижите и вълненията на прогресивната интелигенция, за новите явления в страната и чужбина. Тези статии са чувствителен сейсмограф, отразил движенията в една бурна и противоречива епоха, те убедително и в общи линии правилно разкриват панорамата на българската културна действителност.

Уводните статии се явяват редовно във всеки брой и стоят на най-видното място на вестника. Другите, които засягат също така съществени въпроси, са разположени обикновено на вътрешните страници и са ограничени по размер, написани с лаконичен и отривист език.

Що се отнася до специализираните рубрики, които са посветени на отделни сектори от обществено-културния живот и систематично третират отделни моменти от него, те се появяваха още при раждането на вестника и продължиха да придават физиономичен аромат до последния му брой. Това са рубриците „Книги и хора“, „Между книгите и списанията“, „Музикален живот“, „Театър“ и т. н., които се водят от енергични млади хора и в най-висока степен допринасят за осъществяването на девиза на вестника: повече актуалност! За редактори на тези рубрики са привлечени Петър Динсков, който следи с похвална добросъвестност книжовния живот и реагира във всеки брой обикновено с кратки отзиви, но понякога и с по-обстойни статии; Стефан Митов, известен вече специалист по въпросите на изобразителното изкуство; музикалните критици Иван Камбуров и Асен Балкански, както и самият главен редактор като извън вече не само литературен, но и театрален критик и театровед.

Една от най-интересните и редовни рубрики е интервюто. Под наслова „Един час при...“ Христо Д. Бръзицов, темпераментен и находчив журналист, представи на читателите десетки видни български интелектуалци и хора на изкуството. Между тях са Елин Пелин, проф. Александър Балабанов, Кръстьо Сарафов, Антон Страшимиров, Т. Г. Влайков, Панчо Владигеров, Добри Христов, Петър Райчев, Сява Огнянов, проф. Михаил Арнаудов, Христина Морфова, Ст. Чилингиров, Васил Кирков, Ст. Л. Костов, Адриана Будевска, Людмил Стоянов, Багряна, Димо Казасов, Емануил п. Димитров и други. Характерното за тези публикации е това, че редакторът добре е подбрал интервюираните, обмислил е предварително своите въпроси и ги е поставил в домашен интериор и атмосфера, които придават на материала характер на жива беседа.

Особено оживление внасяше практиката на редакцията да провежда от време на време допитвания до читателите. Под рубриката „Нашата анкета“, обявена още в първия брой на вестника, редакцията извърши проверка за най-предпочитаните книги от българската и чуждата литература. В течение на десет броя на вестника бяха публикувани голям брой отговори и резултатите от анкетата, както писа в заключителната си бележка редакцията, са много поучителни. „Явно е,

ние вестникът — нашият читател иска произведенията на големите писатели. Общото заключение е: повече български писатели, а от чуждата литература само това, което е вечно.“

Опитен журналист, още при обсъждане концепцията на вестника Митов отделя специално внимание на живата връзка със света и още в първия брой на „Литературен глас“ обявява на читателите списъка на задграничните му кореспонденти. Между тези сътрудници има хора неизвестни и неопитни в журналистиката, но някои от тях са добри познавачи на действителността в една или друга страна и с обиграно перо. Между тях са Ами Бакалов (бел. м., Дж. В. — племенник на Георги Бакалов) — кореспондент от Париж, Милко Ралчев — Италия, Николай Фол — Берлин, Самуил Стрезов — Аржентина, Йордан Стратиев — Букурещ, Виктор Шаренков — САЩ, Катя Берберова — Прага и други. Наред с писмата на чуждестранните кореспонденти редакцията използваше умело информационните материали на западни, главно френския печат, а също така и бюлетините на БОКС, изпращани легално след установяването през 1934 г. на дипломатически отношения между СССР и България, а преди това — бог знае как!

Рубриката „Хроника“, отпечатвана на последната страница на „Литературен глас“, беше една от най-четените. В нея бяха помествани многобройни кратки и стегнато редактирани новини, които съобщаваха любопитни факти за културния живот от целия свят. В нашия печат нямаше тогава трибуна, която така системно и конкретно да разказва за факти и събития из културния живот в близки и далечни страни. Оттук именно читателите научаваха и множество нови факти и събития из културния живот в близки и далечни страни. Оттук именно читателите научаваха и множество нови факти из Съветския съюз, които царската цензура искаше да заличи от съзнанието на българските читатели. Новини за нови съветски филми и театрални премиери, за срещи и литературни четения на съветски писатели, за реставрация на исторически и архитектурни паметници, за успехи в науката и техниката — всичко това възбуждаше интересите на читателя, жадел да научи нещо за живота и успехите на великата и преднамерено отдалечавана от нас страна.

Младият редактор е амбициозен. Той непрекъснато внася нови рубрики, привлича нови автори, обогатява жанровото разнообразие. Проблемите, които поставя, намират все по-широк отглас сред читателите. Първите годишнини на вестника редакцията приключва с уводни статии, които представляват равностметка на изминатия път и едно уверение, че следната година изданието ще се обогати още повече, ще постави нови проблеми, ще се издигне на нова висота. Приключвайки първата годишнина, редакторът пише: „През следващите години ще се помъчим да вложим още по-голяма енергия в работата, за да направим „Литературен глас“ и по размер, и по съдържание нещо наистина европейско.“

Обещанията не остават празна дума. Още през втората си годишнина вестникът започва да излиза в 6 страници, а на третата — в осем, като отделни специални броеве излизат и в 12 страници! Подобрява се качеството на хартията и на илюстрацията, увеличават се т. нар. „четивни материали.“ „Литературен глас“ публикува интересни пътеписи за живота в близки и далечни страни: от Испания — проф. Тома Томов, от Албания — Боян Дановски, от Гърция — Владимир Полянов, от Прага — Димо Сяров, от Цариград — Хр. Д. Бръзцов и др.

В началото на третата годишнина се появява на цяла страница рубриката „Културно движение в чужбина“, като в нея се поместват по-едри по размер материали, в които се показва конкретно и проблемно картината на културния живот в чуждите страни. Наред с посочената вече Хроника, тази страница представя панорамата на световната култура още по-богато и актуално, прави света по-близък и познат. Заедно с нея се появяват и рубриките „Езикословни бележки“ на Стефан п. Василев и „Езикови разпри“ на Стефан Илчев, както и водената от младия тогава литературен критик Петър Динев „Между книгите и списанията“. Под това заглавие се печатат всяка сряда, наред с кратките отзиви и анотации също така и по-големи рецензии за новоизлезли книги, без литературно-критическата дейност на вестника да се ограничаваша в тази единствена рубрика. Литературни рецензии и отзиви се явяват и по другите страници и те са подписани от най-различни автори, често пъти от самия главен редактор.

„От сряда до сряда“ — така се нарича най-динамичната и актуална рубрика на „Литературен глас“. Вестникът излизаше всяка сряда и седмицата, заключена в тези дни, беше обект на критичното наблюдение на редакцията. Най-различни събития и явления в културния живот,

предизвикали възмущението и протеста на общественото мнение, попадаха под критичния обектив и ставаха прицел на насмешка или злъчен гняв на винаги будния дежурен редактор. В тази рубрика се редуваха да пишат най-вече постоянните сътрудници, но понякога и близки на вестника хора, пък и главният редактор пристъпваше към нея. Самата тя беше рожба на Д. Б. Митов, тя издаваше неговия остър език и горещ темперамент. Както и подобава, обичайният жанр на тези актуални бележки беше памфлетът и в течение на времето този сатиричен жанр се усъвършенствуваше от редакторите все повече и това придаваше на критичните материали все по-ефектен израз.

През третата си годишнина вестникът започва издаването на „Страница на младите“, която в скоро време привлече вниманието на литературната младеж и спечели много нови приятели на „Литературен глас“. Голям брой от сегашните утвърдени поети и писатели започнаха именно тук своите дебюти, намериха приют и поощрение, почувстваха грижата и вниманието към литературното им творчество. Страницата от 1939 г. беше завеждана от Веселин Ханчев, който се отдаваше на тази своя мисия с голяма амбиция и любов. Той беше автор на редица статии и антрефилета, негови бяха кратките аналитични и предимно критични бележки в темпераментната и заредена с хумор рубрика „Поша“. При първата поява на тази страница бе поместена и уводна бележка, в която се казва:

„ЛГ“ открива „Страница на младите“. Ще застъпва в нея неща, които са едновременно интересни и полезни за развитието на младежта и с оглед на една по-далечна задача — да приобщи младите поколения към делото на възрастните, към значителните прояви на човешкия дух в миналото и настоящето. В тази страница ще се явяват твърде често сбити бележки за големите творци в областта на изкуството в частност и на културата изобщо. Най-сетне в тая страница ще намират място и усилията на самите младежи. Онова, което е ценно, което подсказва щастливо развитие напред, ще бъде разумно подкрепено.“

Големият интерес и оживление, които събуди младежката страница, показаха, че нейното излизане е било навременно и полезно.

* * *

„Литературен глас“ започва първите си стъпки предпазливо, без да взема открито отношение към общественно-политическите битки и без да проявява пристрастие към някоя от борещите се политически партии. Неговите позиции на симпатия към идеите на свободата, демокрацията и прогреса имат в началото по-скоро отвлечен, морализаторски характер. Само от време на време този предпазлив тон се нарушава от бойката интонация на статиите на Людмил Стоянов, Асен Златаров, Антон Страшимиров, Михаил Димитров, Борис Шивачев, в които се чувства едно наистина приглушено, но плътно напирашо да излезе на повърхността течение на революционна мисъл. „Литературен глас“ не стана трибуна за проповед на комунистически идеи, но той беше ориентиран винаги наляво, имаше присърце борците на прогресивните сили, възжеленията на народа и активно разнасяше сред своите читатели всичко ново и напредничаво, което се появяваше в света и което обогатяваше идеите на прогреса и хуманизма.

Колкото и предпазлива да е била линията на вестника, колкото и бдителност да проявяваше цензурата, все пак „Литературен глас“ намери кураж да публикува две статии на Людмил Стоянов, които правят чест на българската публицистика през онзи тягостен период от нашата политическа действителност. В прочутата си статия „Защо искам да емигрирам?“, която дълго време след това се цитира в писанията на българската публицистика и литературна критика, авторът пише:

„Пирамидата на обществения и държавен механизъм е тъй зле нагодена, че ония, които успяват да се изкачат на върха, минават обикновено през трупове и чупене на кости. Народът се третира като чуждо „население“, властта се разполага като в завоювана страна. Кой е насаждал това гражданско „възпитание“, кому тежи тази страшна отговорност? Оттук ожесточението на всички против всички, липсата на морал и човещина, изпъкване на утайката, на онова, което

има дълги лакти и неизмеримо нахалство, заедно с всички противоречия и неизлечими рани, които това положение създава в обществения организъм.“

И по-нататък:

„Липсва волята, която би поставила всекиго на мястото му и би започнала без омраза и грубо пристрастие едно истинско културно строителство, би дала простор на народния гений да се разкрие с всичката си неподозирана мощ. . . Зарад службите забравят задачите, зарад кариерата изоставят целта: стремежи за лично добруване, зловредни и долни амбиции, тържество на посредствеността, на подлостта, коалирани за борба с правдивото и честно слово — ето картината на днешната ни действителност. Прибавете към това и липсата на свобода, традиционното и политическото насилие и напластените от десетилетия рутинни предрасъдъци и вие ще почувствувате нужда да извикате: Въздух! Отворете прозорците! Дайте слънце, обнова, светлина! . . . Ще усетите нужда да избягате далеч, да емигрирате в чужда страна, за да не гледате как всеки ден здравият разум капитулира пред безсмислицата и глупостта“ (Литературен глас, бр. 8, 1931).

Д. Б. Митов имаше кураж да публикува и една друга статия на Людмил Стоянов, която искри от гняв и протест и която е пряко адресирана до управляващите. Думи като тези не се забравят:

„Ние сме за жалост все още една турска държава от стария тип, бюрократизирана до мозъка на костите, с лакейството пред силния и грубата бруталност към слабия, с лъжата и хитростта, с липсата на доблест у държавника, на жива, а не парадна любов към народа, на уважение към неговата човешка свобода. Властта упражнява своята сила във формата на безогледно насилие. Срещу това народът е дълго търпелив. Това е един менталитет ориенталски, неактивен, заспал, равнодушен към насилието“ (Булгаристан“, бр. 94, 1931).

В поредицата от смели граждански изблици на протест срещу насилието и пример на борческите настроения на прогресивната антифашистка мисъл трябва като образец да се посочи статията на проф. Асен Златаров „Походът на варварите“ („Литературен глас“, 4. VI. 1933). Ето нейното начало:

„Днешният поход на управляващите германски слоеве и на халюцинираните тълпи, които ги следват, са прояви на един варварски и скудоумен нагон, който напират да далече зален ход на историята. Нима активът на „националната революция“ ще запише своите дни, за да отбележи в книгата на историята велики страници с деяния като тях, които днес се вършат в Германия? Херостратовата слава с гоненията на народностните малцинства, на напредничавата миротворна и либерална мисъл, на независимата и честна наука, кладите от книги, клади, чиито зловещи пламъци осветляват звероподобните подпалвачи около тях, разрешаването отново и възвръщането на студентските дуели, концентрационните лагери, в които се издевателствува над политическите противници на днешните господари на третия райх. Нима цялата тая социална патология има нещо общо с величието на германския гений?“

Статията на проф. Асен Златаров, напечатана на първата страница на вестника под една внушителна документална снимка — сцена от изгарянето на книги, — се четеше и цитираше у нас в течение на дълго време, тя стана символ и парола на антифашистката борба. По това време, средата на 1933 г., Хитлер вече беше станал пълен господар на положението в Германия и започна своята подготовка за завладяването на Европа и света. Неговите агенти бяха надвели мрачните си сенки и над България и това правеше всяка антифашистка изява не само навременна, но и опасна. В „Литературен глас“ бяха публикувани още редица статии, интервюта и кореспонденции, в които честната и демократична мисъл в страната издигаше своя предупредителен и тревожен глас. Тези манифестации на антифашистката воля за борба, изявена тъй красноречиво и смело, изплаши дори някои от сътрудниците на вестника и те побързаха да се отграничат от „Литературен глас“, който бил станал „комунистически“. В едно писмо до редакцията на „Зора“, подписано от група доверливи сътрудници на вестника, се прави унизителна декларация за благонадеждност и на малодушно отричане от вестника.

Динамичният и жаден за новости редактор непрестанно търсеше нови средства и форми, за да прави вестника още по-интересен и привлекателен, не само да занимава и увлича читателя, но и да изпълва съзнанието му с нови знания из областта на изкуството и литературата, на обществените знания и науката. Впрочем на науката редакцията на „Литературен глас“ даваше в началото място за една голяма статия по актуален научен въпрос, а по-късно под наслов „Научен живот“ се отделяше цяла вестникарска страница, запълнена с проблемни статии и с малки съобщения и новини из научния фронт. Редактори и автори на материали в тези страници бяха известни български учени, най-активен от които беше проф. Петър Петков.

Верен на своята основна задача — да служи на развитието и популяризирането на българската литература, — „Литературен глас“ използва всяка годишнина, всеки празник на българската писменост, за да припомни делото на първешите на българското художествено слово, да осветли многостранно тяхното творческо дело и проблемите, които то поставя пред съвременниците, да посочи тяхното място. Така се стигна до идеята да се посвещава отделни страници, а понякога и цели броеве на по-значителни представители на художественото слово и към тези страници читателите проявяваха огромен интерес. По-старото поколение си спомня навярно материалите, които редакцията изготви и посвети на редица майстори на перото. В тази поредица са Любен Каравелов, д-р К. Кръстев, П. К. Яворов, Ботев, Иван Вазов, Асен Златаров, Пенчо Славейков, Ст. Чилингиров, Добри Немиров, Васил Пундев, Ал. Дзивгов, Н. Ракития, Наред с писателите вестникът отдаде почит и на още редица видни представители на българската култура — художници, композитори, научни дейци като Добри Христов, Маестро Атанасов, Ив. Мърквичка, Сава Огнянов, Васил Кирков и други.

Паметни ще останат в съзнанието на читателите онези броеве, които „Литературен глас“ посвети на големите представители на европейската и световна културна и научна мисъл. Световните годишнини на великите представители на човешкия гений, които сега се чествават по почин на ЮНЕСКО, тогава, без нияя помощ и подсеждане откъдето и да било, станаха шастлива практика на вестника. На своите страници в течение на много години „Литературен глас“ изнесе цяла лектория, която обогати знанията и сърцата на хиляди и хиляди читатели, запозна ги чрез компетентно написани материали с живота и творчеството на голям брой велики хора. В техния богат списък се редят имената на Толстой, Достоевски, Лесинг, Гьоте, Шилер, Томас и Хайнрих Ман, Хайне, Артур Шницлер, Спиноза, Жорж Дюамел, Луначарски, Уолтър Скот, Фойербах, Стефан Цвайг, Анри Барбюс, Ромен Ролан и други. Образец на тези специални издания беше броят, посветен на Максим Горки, издаден по случай 60-годишнината на бележития писател. В този брой, който редакцията е подготвяла грижливо и продължително време, бяха поместени изказванията на видни европейски писатели като Анри Барбюс и Ромен Ролан, Стефан Цвайг, Селма Лагерльоф, Якоб Васерман, Иля Еренбург, Герхард Хауптман, Грация Деледа. Възторжените отгласи за личността и творческото дело на Максим Горки бяха свързани в тези юбилейни възторжени мисли с високи оценки за ръста и ролята на съветската литература, за нейното значение в революционното преобразяване на света и човека.

С не по-малка грижовност пристъпи редакцията и при формирането на специалния брой, посветен на поета-революционер Христо Ботев. В този брой взеха участие най-видни представители на българската култура и той, както внушаваше заглавието на уводната статия „Назад към Ботев“, написана от проф. Александър Балабанов, „подказваше и основната идея на това издание: да се върнем към Ботев, да следваме заветите му за чиста и свята република, да служим на отечеството си като Ботев!“

Колкото и условно да е това деление, все пак в творческия път на „Литературен глас“ можем да очертаем три основни периода в неговото развитие и идейно-политически облик.

Първият период — това е времето от създаването на вестника до 19 май 1934 г. След това — от тази дата до началото на Втората световна война; и третият — военният период — до бомбар-

дировката на София, когато сградата на редакцията беше разрушена, сътрудниците разпръснати из цялата страна и връзката помежду им прекъсната. Последният номер на „Литературен глас“ носи дата 29 март 1944 г.

Първия период от биографията на „Литературен глас“ бихме могли да наречем мирен. Това е времето на блока на буржоазните партии, когато политическият живот на страната напъква в сравнително спокойни води и практиката на многопартиен живот даваше по-широка възможност за изява на различни обществени групи и личности. На тази основа впрочем стана възможна и появата на самия „Литературен глас“ и на редица още издания. Никога дотогава не са излизали в България толкова много вестници и рядко разногласията между тях са били по-контрастни. Наред с легалните и нелегални издания на Комунистическата партия, в София и провинцията излизат печатни органи с най-различен характер: от анархо-синдикалистски до реакционен и явно фашистки. И всяко издание търси своето място, своите читатели и своя ефект.

Къде е мястото на „Литературен глас“ в този многогласен и нестроен хор през едно време на партизански борби и противоречия?

Сложната политическа обстановка по времето на Сговора прави редакцията предпазлива, тя внимателно се ориентира и постепенно изгражда своята линия на поведение и реакция към мениящата се често обстановка и настроения. През първите две-три години обликът на вестника е идейно-политически неутрален, макар и определено настроен демократически, но без борбен патос и очертан курс наляво — неговите материали имат по-скоро просветителски и морализаторски характер. През целия този мирен, разузнавателен период той набива скорост за професионално усъвършенстване, изгражда се като издание от „европейски формат“. Неговият девиз е: „Повече четивни и злободневни материали, по-компетентно написани отзиви и рецензии за явленията и фактите на художествения живот в страната, повече кореспонденции от страната и чужбина!“ Така в скоро време „Литературен глас“ се утвърждава като солидно издание и неговият престиж като най-авторитетен културен седмичник става общопризнат.

Но успоредно с това постепенно кристализира и идейно-политическата физиономия на вестника. Чисто просветителският вестник от мирния период се превръща в открито боен, ориентиран наляво печатен орган, който привлича бързо прогресивната, антифашистски настроена публика. Времето на Блока на демократическите партии е особено благоприятно за развитието на „Литературен глас“ към прогресивното и антифашистско движение, към все по-широко пропикващите идеи на социализма. Още в статията на Людмил Стоянов „Идеали и действителност“ са подсказани тези тенденции на вестника. С открит и остър език авторът говори за онзи възродителен дух в средите на интелигенцията, който ще помете силите на мрака и разложението. С още по-откровен език е написана от същия автор статията „Литература и политика“ (ЛГ, бр. 150, 1932), която звучи като плесница по лицето на увълчените политици, лишени от всяка духовна извисеност.

Но истински призив за борба, смел протест срещу реакционните мероприятия на правителството е статията на главния редактор „Нови вериги за печата“ (ЛГ, бр. 172, 1932). Статията започва така:

„Казваме нови вериги, защото и тия, които съществуват вече, не са малко. Самият Закон за защита на държавата, създаден от едно правителство, чийто водачи днес се възмущават толкова много против новия закон, е една страшна верига, която сковава свободата на мисълта, връзва идеите на хората, насочва към най-реакционни пътища изкуство и публицистика. От 9 години насам колко писатели и журналисти изчезнаха безследно, колко попаднаха по затвори и участъци, само защото са имали смелостта да бранят свободата!... Ако този законопроект стане закон, ще се запушат устата, ще се строшат писалките на всички ония, които се борят за идеи в България. И като най-цинична ирония законопроектът започва с думите: „Печатът е свободен!“ И като още по-цинична ирония той се внася от едно правителство, което дойде на власт тъкмо в името на свободата, около което се групираха български избиратели с най-разнообразни възгледи за човешкото общество. Вместо да строшат веригите, които ни създадоха предишните управници, новото правителство е изковало нови, още по-страшни и по-жестоки. В новия законопроект за печата има членове, които ни карат да се срамуваме, че сме българи.“

В поредицата от опозиционни изяви, макар и съобразени с цензурните норми, вестникът печати и редица статии, които издават честно гражданско мислене и благороден гняв. Това са статиите на Асен Златаров „Държавата и писателите“ и „Нова ера“, острата по тон и целенасочена по съдържанието си статия на проф. Грозю Диков „Дълготърпелив е той, но всичко има край“, както и „Дълбока пропаст е издълбана“, „За фалшивото народно дело“ от проф. Александър Балабанов, „Дервишите в изстыление“ от Д. Б. Митов и редица други. Дори умереният по мислене и въздържан по тон Стилиян Чилингиров публикува няколко статии, сред които може би най-ярката е „Убийства и самоизтребление“.

Но сред тези статии специално място трябва да отдадем на есестично написаната работа на буревестника на „Литературен глас“ Антон Страшимиров, озаглавена „Дванайсетият час“. С едно присъщо нему емоционално изригване той бичува оная практика на раздвоеност и двуличиe, тъй характерни за мнозина през онова време на страх и гражданска несигурност. „Уви — започва драматично авторът своята незабравима статия, — никога не ми е бил по-тежък кръстът на общественик! Оглеждам се, търся, а даже от случайно проведените разговори по улици и стъди, откривам страшната обща раздвоеност. Вече никого не учудва онова, което до неотдавна все още изненадваще: че всеки от нас има две мнения по всичко!“

С подобен гневен тон е написана и статията на Димитър Осинин (Антропка) „Повече политически права“. Там той пише: „Нима още има съзнателен българин, който да не схваща, че ние сме в ръцете на политиките също тъй, както сме в ръцете на смъртта? Че както и да въртим, последната дума е на политическия вожд, та бил той и узурпатор. . . Не е ли позор това, което става — често пъти съвсем некултурни люде да разиграват високо просветени? В чии ръце са всички средства, чрез които човека може да стане едно или друго? В чии ръце е най-последна вселенска просвета, в чии ръце е възпитанието и от кого зависи, дали те да създават будни граждани или покорни данъкоплатци? . . . Кална е политиката, мръсна, унижава ни, развращава ни и само един е изходът от тази кал — да се нагази в нея. Да се нагази с воля за преодоляване“ (ЛГ, бр. 16, 1932).

Редакторът на вестника даваше пример на достойно гражданско поведение в творческите си изяви. Силна и колоритна личност, надарена с чудесното качество да разпознава непогрешимо хората, да се ориентира в обществените противоречия и да определя категорично отношението си към тях, той имаше много приятели и много врагове. Именно неговите врагове и досега говорят, наистина с недомълвки, за неговото обществено поведение и позиции, подмятат реплики и слухове, които слагат сянка върху етичния му и граждански облик. Най-добрият отговор на тези нечисти погледи е творческото дело на Митов. Не другаде, а открито, в печата, е очертана неговата физиономия на публицист и гражданин. Колцина в онова драматично и несигурно време можеха да хвърлят ръкавица на предизвикателство срещу властта с думи, които вълнуваха и които носеха рискове? Искам да припомня заключителния пасаж от рецензията му „Егмонт забранен“, публикувана през 1932 г. която завършва с думите: „В най-близко минало, па дори и днес, се преследва свободата на печата, забраняват се сказки, статии на съвсем безобидни теми, преследват се хора за идеи. Но за гордост на българската интелигенция, дори и при страшния терор, тя е съумявала да протестира, да се бори за свещените права на свободната мисъл. Колко български интелигенти загинаха, преследвани от един жесток и тираничен режим, колко от тях емигрираха, заскитаха гладни и голи в чужбина; само защото не поискаха да поставят в служба своите свободни сърца и мозъци на един чисто полицейски терор!“ (ЛГ, бр. 153, 1932).

Искам да припомня още една подобна смела проява на темпераментния публицист. В статията „Пълна и безусловна амнистия“, в която той поиска от правителството да бъдат освободени затворените по политически причини лица и да се обяви по този начин нравствената безпощадност на всяко преследване на граждани поради политическите им убеждения. „Най-последно — заключава авторът — нека всички имат смелостта да се борят срещу идеите с идеи, а не с насилие!“ (ЛГ, бр. 137, 1932).

А само няколко дни преди военния преврат на 19 май 1934 г. редакторът пише статия-предупреждение, която завършва така:

„Една зловеща съдба тежи над светлото българско небе и тази съдба коси едно след друго, плаши народ и интелигенция, затваря завинаги устата и пресича вдъхновението. Някога все още

съществуваха сили и жизненост за борба. Днес една страшна апатия е обзела всички сили и нейният тъмнеж почва наистина да става зловещ“ (ЛГ, бр. 234, 1934).

Тази статия е забележителна и с нещо друго: по интонация тя е чужда на виталния и агресивен език на редактора на „Литературен глас“, от нея лъха резигнация и предчувствие за нещо съдоносно. Предвидливият диалектичен ум на Д. Б. Митов, неговият остър политически нюх предчувствуваха трагичната промяна, която се готвеше да стане в обществено-политическия живот на България. Военният преврат на 19 май 1934 г. сложи ново начало в развитието на страната, той задуши всяка свободна мисъл и всяка прогресивна изява на българските граждани. Настъпи време на мрак и мълчание.

* * *

С 19 май 1934 г. започва и вторият период от биографията на „Литературен глас“. Ако трябва с най-общи думи да характеризираме това драматично време в историята на печата, те ще бъдат думи на унилоост и страх. Цензурата безмилостно окастрише всяка волна мисъл, задушаваше още в зародиш всяка смела инициатива. Много скоро авторският актив на „Литературен глас“, който даваше атмосферата и морално-политическия облик на вестника, значително оредя, по страниците почнаха да се явяват безлични и неизвестни дотогава имена. Борческият патос бе приглушен, атакуващите горещи материали охладнях, редица шпаги притъпиха острието си. Вестникът заляна.

И все пак, набрал през годините скорост и енергия, вестникът не прекрати третирането на теми, които напомняха за предишния му облик и температура. На първо място това бе темата за Съветския съюз, за съветската литература. Възобновяването на дипломатическите отношения между България и СССР и предвидените в договора клаузи за сътрудничество в областта на културните връзки и взаимоотношения даде кураж на редакцията да се обърне по-смело към съветската култура и на първо място към съветската литература. Именно през времето на военната диктатура по страниците на вестника се появиха в рубриката „Съвременна руска литература“ статиите на Димитър Янакиев за голям брой съветски писатели, имената на някои от които за пръв път прозвучаваха в България. Последователно, в течение на година-две българският читател се запозна с Леонид Леонов, Алексей Толстой, Борис Пилиняк, Михаил Зощенко, М. Шолохов, Всеволод Иванов, Ф. Панфьоров, Д. Фурманов, В. Катаев, Исак Бабел, Лидия Сейфулина, Иля Еренбург, А. Серафимович, М. Шагинян, Олга Форш, П. Романов, Борис Лавренцов, Сергей Есенин, А. Луначарски на страницата, посветена на проблемите на съветската литература. През това време се появиха и редица статии и рецензии за нови постановки в съветските театри и на първо място в московските. Тогава излезе и известната статия „Пътищата на съветската литература“, която постави пред българския читател въпроси от развитието и успехите на литературата на съветската страна. Поредицата статии, интересни написани и проникнати от любов към Русия и към съветската действителност, беше истински народен университет, който привличаше вниманието на българската публика и печатаните в нея материали се приемаха като „хляб наш насыщенный“.

Темата за Съветския съюз и на първо място за съветската литература и култура беше на висока почит и преди, в първите години от излизането на вестника. Още вторият брой на „Литературен глас“ беше посветен на великия руски писател Л. Н. Толстой. Читателите си спомнят навярно страниците, посветени на големите руски артисти Москвин, М. Г. Савина, на Максим Горки, на Достоевски, Чехов и много други крупни представители на руската и съветската култура. Незабравими ще останат статиите за съветското книгоиздаване, за съветското село в литературата, страницата за театрите в СССР, както и очерците, посветени на творчеството на Фьодор Гладков, Ал. Безименски, Емил Сосуля и др. Силно впечатление направи специалният брой по повод Петия редовен конгрес на руските учени, проведен в София през 1930 г. Наред с изказванията на редица знаменити представители на руската наука в чужбина, редакцията помести на уводно място и специална статия, в която се заявяваше: „Нека отново обърнем очи към нашата първоучителка по култура — Русия!“ (ЛГ, бр. 82, 1930). Една картина на икономическото и културно строителство в СССР бе дадена в броя на „Литературен глас“ в специалната страница

под наслов „Русия — 1932 година“, която ъбуди много интереси и развълнува много читатели (ЛГ, бр. 164, 1932).

Изобщо изобилието от материали за Съветския съюз, тонът на симпатия и съучастие, с който се пишеше на съветска тематика, спечели на „Литературен глас“ името на комунистически вестник. Стигна се дотам, че през пролетта на 1937 г. група сътрудници на вестника излязоха с едно позорно писмо във в. „Зора“, в което се отказваха от сътрудничеството си във вестника поради неговата политическа линия.

Времето на военната диктатура от 19 май беше характерно още и с въвеждането на т. нар. „езоповски език“ за прокарване през цензурата на някои идеи и замисли на редакцията. Това се правеше в една или друга степен от редица вестници, това се правеше и от „Литературен глас“. Особено често се използуваше алегорията, с чиято помощ различни животни наподобяваха образа и действията на действителни герои, които читателят, особено посветеният в една или друга област на реалната действителност, без особено усилие можеше да познае. Характерна в това отношение е статията на Александър Дзивгов „Памфлети и дитирамби“, където в образа на ястреби, хиени и лисци са показани антипатични персонажи на сцената на тогавашната действителност и тяхната противна роля. Дори и сега тази статия, написана с раздвоен и пластичен образен език, се чете с интерес и напомня за времето на тъмните герои в стара България.

През същото време продължи борбата на „Литературен глас“ срещу ръководството на Народния театър и неговата реакционна репертоарна политика, но обичайният нападателен тон и дръзки обобщения бяха вече приглушени и не така конкретни.

И през времето на военната диктатура вестникът запази традиционната си линия на защита на учителите. Българският учител и българското народно училище, всякога са имали в лицето на вестника доблестен защитник и приятел, учителят беше свикнал да вижда в него трибуна на своите интереси и тежнения. Учителски син, дълбоко свързан с проблемите на народното образование, самият той ангажиран с преподавателска работа, Д. Б. Митов отделяше на просветното дело и на главната фигура в него, народния учител, видно място — и в колоните на вестника, и в сърцето си. Ярък пример за това е статията на Ефрем Митев, напечатана на първата страница на вестника под интригуващото заглавие „Има ги, много са!“ — която представлява истинска апология на делото на учителя.

* * *

Свалянето на военната диктатура и заменянето ѝ с непосредствената власт на двореца чрез последвалите ѝ безпартийни и послушни правителства не промени по същество системата на ограничения и потискане на гражданските свободи. Това се чувствуваше най-ярко в печата, където своеволията на цензурата и правителствените внушения притъпяваха критиката и водеха към респект. Провеждането на парламентарни избори под полицейски контрол, съществуването на отделни парламентарни групи и разрешаването на публични събрания преди всичко на културно-просветни организации беше една етична фасада, предназначена повече за чужденците. В страната продължаваше да владее политическа несигурност и мракобесие.

Какво беше поведението на „Литературен глас“ през това време на личен режим и цинична демагогия?

Традиционната политика на вестника да следи и отразява най-широко обществения и културен живот в страната и сега се опита да бъде вярна на себе си, да изнася пред читателите новото и прогресивното, което се явяваше в културния живот. Но скоро редакцията беше принудена да се съобразява с една фарисейска действителност, която слагаше под подозрение всяка будна мисъл и всяка по-смела изява.

И все пак имаше промеждутъци, когато юздите се поразхлабиха и за прогресивните и свободололюбиви личности имаше възможност за акция. В тези именно периоди ставаха възможни някои действия, които поддържаха духа и надеждите. В такава атмосфера на размразяване се устрои голямото чествуване на стогодишнината от смъртта на Пушкин, уреждането на паметната изложба на съветското изкуство в София, както и излизането на статии за Пол Лафарг и страницата за И. П. Павлов, посветена на великия съветски учен. Така стана възможна

и появата на иносказателната статия „Спокойствие в тревожно време“, която беше един отрезнителен сигнал към онези, които смятат „с жестикулации да създават нов ред на нещата“. Сериозните статии, разказващи за видни дейци на българския театър от стария артист Георги Донев, също беше принос към публикациите в защита на историческите връзки между руския и българския народ, към тяхното взаимодействие и плодносно сътрудничество. През същото време в „Литературен глас“ отдели значително място на поредицата статии от Димитър Янакиев под общ наслов „Славянски просветители“, посветени на П. Чаадаев, А. Хомяков, Н. Станкевич, Н. Чернишевски, В. Белински, Н. Добролюбов, Д. Писарев, Ал. Херцен, Огарьов и редица други. Честото напомняне от страниците на вестника за големи представители на руската култура очевидно си поставяше благородната цел да не се забравя от българския народ неговото кръвно родство и духовно взаимодействие с великата съветска страна. Тъкмо на тази цел служеше и статията на Д. Б. Митов „Франция, България и славянството“ (ЛГ, бр. 373/74, 1937).

За използването от редакцията на моментите на колебания за по-смели антифашистки набези е особено характерна бележката „Опасни епидемия“. С откровен и остър език авторът пише:

„Политическата диагноза на Европа вдъхва сериозни опасения. Една след друга рухват демокрациите в отделните страни. Заменяват ги режими, които преследват всякакви други цели, но не и закрепването на народните свободи и миротворството. Вманиачени величия, доверява неизвестни никому, днес с помощта на грубата сила се коронясват и обявяват за личности, предопределени от providението да играят историческа роля в историята на своите народи. Вътрешните подбуди на подобни личности, пристъпвайки към осъществяването на своите цели, в повечето случаи са от много съмнително естество. Въпреки това, печатът всеки ден ни съобщава нови събития от подобен род. . . В Европа върлува страшна епидемия, която заплашва да се разрази и вземе големи размери“ (ЛГ, бр. 377, 1937).

В общия тон на унилоств изключение прави също така и статията на Д. Б. Митов „Около Народния театър“, която атакува безизходицата в развитието на театъра с един категоричен тон, напомнящ за предишните му статии. Като насочва огъня на своята критика, както прави често, срещу директора на Народния театър Вл. Василев, авторът пише:

„Толкова години изминаха от 1923 година насам и ние не сме видели нито репертоарна, нито персонална политика в Народния театър. Принципът „разделяй и владей“ още шестува там, времето се губи във всякакви дребулии, но не и около съществената работа на театъра. Най-важното е, че в тази задушна атмосфера вече няма ентузиазъм за творчество, че всичко върви с мъкания и отлагания, че един ялов бюрократизъм иска и движи онова, което само може и трябва да гори и да твори. Чиновническата нивелация не иде от това, че артистите трябва да чакат пенсии, а от липсата и на най-малката сянка от темперамент. . . (ЛГ, бр. 419, 1939).

Като сигнал за борба прозвуча по това време уводната статия „Висша школа на хуманизъм“, написана от Камен Зидаров, която директно е адресирана до писателите и в която се казва:

„За да се запазят трайните исторически придобивки на културата и цивилизацията от пристъпите на един нов каннибализъм, не е необходимо само да се издигне глас в тяхна защита и да се води една словесна борба. Необходима е здрава борческа позиция, за да може сред титаничния двубой, който разтърсва света, да се калят мислите и чувствата на честно мислещите писатели“ (ЛГ, бр. 434, 1939).

Все през това време на изчакване и затасан дъх „Литературен глас“ успяваше да каже своята дума, да даде скромния си принос в борбата за демокрация и мир, в защита на народните интереси и за укрепване изконната вяра на българския народ в Русия, в Съветския съюз. В тези години на малодушие и безхарактерност, когато във въздуха се носеше мирисът на войната и подгрозмите, вестникът беше крепост на здравия дух и на критичната мисъл на българската интелигенция. Наред с изданията на Комунистическата партия, „Литературен глас“, макар и не тъй бойко и агресивно, отстояваше свободата и независимостта, защищаваше непоколебимо националното начало в литературата и изкуството, бореше се за „новия художествен реализъм“, както беше прието тогава по цензурни съображения да се нарича методът на социалистическия реализъм.

Процесът в Лайпциг (1933) постави нашата общественост пред изпитание. Касаеше се за честта на българската работническа класа, за честта на българския народ и беше дълг на всеки

българин да вземе отношение към това, което ставаше на този процес. Но като се изключат кратките официални съобщения, тогавашният буржоазен печат предиамерено премълчаваше „процеса на века“, както световният печат го наричаше. Само малкото на брой легални и нелегални издания на БКП отвориха своите страници в защита на Георги Димитров и неговите другари сред многогласния хор на буржоазните вестници. Единствен „Литературен глас“ сред непартийните издания зае открита и смела позиция и с това си спечели името на доблестен поборник за истината. В статията на Георги Бакалов „В защита на тримата българи“ с остър и категоричен език бе разобличена зловещата игра на хитлеристките палачи и подкрепена борбата на прогресивната общественост в защита на едно право дело. Ето как започва тази статия:

„България стои най-надире в международната кампания в защита на невинните жертви на фашизма в Германия. А би трябвало да стои начело: нали се касае за живота и смъртта на трима нейни синове! Защо се държи тъй хладно българското обществено мнение? Защо ежедневният печат с малки изключения се задоволява с простото хроникриране на сведенията, които официалните агенции дават по тоя процес, а не подигне аларма за спасението на тримата сънародници? Може би защото господствува убеждението, че наистина те са подпалвачите на райхстага?

Но там е работата, че убедеността в тяхната невинност е всеобща и тази увереност е напълно правилна. Трябва човек да бъде обезумял, за да допусне мисълта, че Георги Димитров и другарите му, добре известни хора, отричали индивидуалните терористични актове, ще седнат да се занимават с подпалването на райхстага. Това може твърдо да се каже, като се изхожда от принципното тяхно отрицателно отношение към подобни деяния. “

И като излага съображенията кой всъщност имаше интерес да извърши това престъпно деяние, авторът по логичен път идва до неопоримото заключение, че извършителите на атентата могат да бъдат само хитлеристките престъпници. И заключава:

„Ако българският печат, с някои изключения, се държи хладно към такъв горещ въпрос — за спасението на трима невинни сънародници — той, тоя печат, показва своя истински лик: показва, че пет пари не дава за истината, справедливостта и невинността, когато се касае за спасяването на хора, които по убеждение стоят на противния класов фронт. — Ние зовем честните български писатели да напуснат мълчанието си, хладнокръвното свое съзерцание как пред очите им се издигат бесилки за техните сънародници и да заговорят с пламенен протест против злодейците и в защита на невинните техни жертви“ (ЛГ, бр. 203, 1933).

Ето и войната. Втората световна война избухна на 1 септември 1939 г., но близо две години след това България стоеше вън от нейните пожари, „с пушка при нозе“, както самохвално тръбяха правителствените глашатаи. Това беше период на изчакване и на усилена военна подготовка. Германски агенти нагло сповяха из наши учреждения и сред кръговете на българските германофили крояха планове и заговори, докато в същото време рекламните витрини на в. „Зора“ и на правителствените вестници „Днес“ и „Вечер“ се пълнеха с фотоси на модерни английски танкове и с изгледи от мощната линия „Мажино“ на френско-германската граница. Но този период на колебание и спекулативни съображения беше кратък. Българският народ чувствуваше, че съдбата на неговата страна е решена. Политиката на неутралитет се изправаше от съдържание все повече и все по-очевидно. Подписването на Тристранния пакт от правителството на Богдан Филов и присъединяването ни към силите на оста откри нова страница в политиката и съдбата на България. Борбата срещу комунизма взе открит и брутален характер: концлагерите се изпълниха с „неблагонадеждни“ граждани, военните и граждански съдилища изпращаха в затворите верни народни синове и дъщери, из планините се появиха партизани, след които плъзнаха жаждармеристи и войскови части, в селата пламнаха пожари. България се превърна в земя на ужаса.

Къде беше мястото на „Литературен глас“ в тази обстановка на безправие и терор? Всякакви пътища за легална борба бяха пресечени и страшният ЗЗД надвисна над главите на всички: за най-малко провинение — смърт! Печатът беше принуден или да славослови нашествениците, или да мълкне.

„Литературен глас“, който през изминалите години си беше спечелил името на голям и авторитетен вестник, не беше спрял, макар и неговото излизане по-нататък да беше винаги

поставяно под заплаха и несигурност. Неговата позиция стана още по-внимателна, вестникът загуби предишната си бойка физиономия. Отсега нататък основно място в него заемаха чисто творчески и професионални въпроси на българските писатели, проблемите на народното образование, любопитни информации и кореспонденции от чужбина, разбори на театрални постановки в София и провинцията, рецензии за художествени изложби. И всичко това предпазливо, без обичайната страст и темперамент.

И все пак, и въпреки всичко, за честта на редакцията трябва да кажем, че от време на време на страниците на вестника се появяваха материали, които по някакъв начин не бяха забелязвани от цензурата. Така например в навечерието на войната в „Литературен глас“ излезе статията на Стилиян Чилингилов под натрапващото се заглавие „Какво са дали русите на България?“ (ЛГ, бр. 448, 1939). Все по това време се появиха и статиите на Сотир Янев „На гости на съветските писатели и учени“, както и специалните страници, посветени на Толстой, Лермонтов и Сергей Есенин. Вестникът печата също така и материали на цяла страница за Третяковската галерия, рецензия за книга, посветена на драматургията на Горки, както и дописки за нови съветски филми.

По повод на излизането в Москва на един том „Антология на българската поезия“ редакторът на вестника пише ентузиасирана статия „Живата връзка“, която завършва с думите:

„Ползуваме се от случая да отбележим, че живата връзка, която е установена между нас и Русия, досега е давала възможност на нас, българите, да се ползуваме от неизчерпаемия извор на руската класическа и нова литература, за което ние сме й толкова задължени. Ще бъдем особено много поласкани, ако руското общество бъде приобщено към проявите на нашия културен живот, за което вече имаме указание с подготвената „Антология на българската народна поезия“. Само по този път на взаимно опознаване ще се заякчат вековните връзки между двата славянски народа, които неведнъж са си влияели и историческата съдба на които много често в миналото ги е поставяла рамо до рамо“ (ЛГ, бр. 448, 1940).

Войната отхвърли плаща на заблудите и самозалъгването, пред погледа застанаха с безпощадна яснота суровите истини и безкомпромисната борба на живот и смърт. Индивидуалистическо-мечтателското отношение към света и хората, блуждението в други, нереални светове замириша на плесен и една нова вяра изпълни сърцата на хората. Поетите първи почувстваха новия повей в живота и в техните лири прозвняха други звуци и мелодии. Времето на бохемата мина, песните на „прокълнатите поети“ на символизма отзвучаха и сега пред тях застана неумолимият и неизбежен въпрос: къде?

Тъкмо този исторически момент в творческото развитие отбеляза в „Литературен глас“ Тодор Павлов (Ф. Грозданов) в рецензията си за новата стихосбирка на Богомил Райнов „Стихове“.

По това време едно поколение поети разчистваше сметките си с предишния си начин на живот и с предишните си безплодни мечтания и влизаше в борбата. Партията на българските комунисти, която внимателно следеше пътя на това развитие, открито и уверено подаваше ръка на младите творци и статията на Тодор Павлов в „Литературен глас“ беше израз на това внимание (ЛГ, бр. 510, 1941).

Няколко дни след това „Литературен глас“ помести и великолепното и твърде популярно тогава стихотворение на Веселин Ханчев „Поколение“. Изявил се дотогава като нежен лирик и певец на съкровено човешки отгласи, Ханчев се разкри изведнъж като борец и неговите стихове прозвучаха като изстрели в нощта. Ще ми се да припомня смелите мъжествени строфи, които прокългнаха с необикновено дръзка сила в онова тревожно време:

Пораснахме в кръжоци, квартири и клубове,
в мигниги и речи показвахме жилав юмрук,
горяха очите, и рошами, дръзки и груби
ревяхме в тълпите, че всички еднакви са тук.

Крещяха оратори, шепнеха огнени букви:

— Поврага родината!... Вашата!... Долу!... Не шем!

Тук всички сме братя!... Не, има предатели тук!...
Юмруци се свиваха, бяхме готови да мрем!

Но най-смела и предизвикателна е бележката на Александър Геров в рубриката „От сряда до сряда“. В тази бележка с гняв и болка младият революционер, бъдещ политзатворник, пише под заглавие „Да жавеят черупките“:

„Не са само простосмъртните хора, които се затварят в кръга на своите егоистични интереси и гледат да бъдат колкото се може по-далеч от катаклизмените събития на нашата епоха. И писателите се крият в черупките си. Намерили спокойно местенце в някоя редакция, в някоя библиотека или учреждение, те са забравили изглежда своето минало, заплъпили са своите убеждения и днес се самозалъгват със страховитата мисъл, че писателят стои вън от времето и събитията. Те са много наблюдателни и събират материали за бъдещите си гениални книги, с които ще обезсмъртят днешната епоха, но сега се страхуват даже да убодат пръста си с карфица...

Не може така, господа! Сега, когато по бойните полета и на други места милиони хора умират, писателят няма привилегиите да се крие в своята черупка и само да наблюдава събитията, честният български писател трябва да има примера на Ботев“ (ЛГ, бр. 569, 1942).

Макар и рядко, от време на време, подобен род стихове, статии и бележки се явяваха по страниците на „Литературен глас“ и това издаваше живия дух на съпротива и външение за съдбата на народа. Дори самият този факт, че редакцията не се поддаде на изкусителните предложения и увещания на правителствените пропагандни институции и не се присъедини към шумните и богато плащани от хитлеристките централи многобройни продажни издания и тяхната зашеметяваща пукотевидна, прави чест на „Литературен глас“ и на неговия редактор. А в цялостното поведение на вестника не само това, разбира се, беше пример и достойнство. Само хората, които са преживели онова безмилостно жестоко време, могат да си представят и оценят позицията на „Литературен глас“.

Последният брой на вестника излезе на 29 март 1944 г. Той не беше принудително спрял от фашистката власт, беше оставен да угасне тихо от собствената си смърт. Бомбардировките на София, разпръскването на сътрудниците из цялата страна, липсата на връзка между тях и подивялата цензура направиха списването на вестника невъзможно. При това самият главен редактор беше евакуиран във Вършец и там, при невероятно трудни условия, получаваше и редактираше месеци наред редакционните материали, изпращани от дъщеря му в София. Липсата на хартия и на редовен печат, на сигурна техническа база казаха последната си дума. И вестникът беше принуден да преустанови своето излизане.

„Литературен глас“ спря след повече от петнадесетгодишен творчески напрегнат живот, през време на който остави в българската култура и в съзнанието на едно цяло поколение дълбока и светла бразда.

Няколко месеца преди това в „Литературен глас“ прави равностойна на своя досегашен творчески път. В уводната статия на бр. 600, непретенциозно озаглавена „Петнадесет години“ и написана от главния редактор Д. Б. Митов, делово и без юбилеен шум, но с чувство за достойно изпълнен дълг, се казва:

„Когато литературният историк ще проучва делото на „Литературен глас“, пред строгия му поглед ще паднат много неща, плод на времето си. Две неща обаче вечно ще останат да живеят:

— 1. Че сътрудници и редактор винаги са вървели по пътя на българската литература и че никога не са спирали тоя път; напротив, „Литературен глас“ е бил най-бойка трибуна срещу всички, които са плащали данък на упадъчните теории и отвлечения естетизъм;

— 2. Че „Литературен глас“ е бил винаги здравата опора на много наши млади писатели и учени, чийто творчески търсения са се изяснявали за пръв път в страниците му.

Литературният историк ще отсъди, че „Литературен глас“ започва да живее в едно време, не особено богато с голямо литературно творчество, но затова пък ще признае, че сътрудници и редактор са се борили за истинско изкуство. В този ред на оценки ще се изтъкне и голямата борба на „Литературен глас“ срещу всички, които са искали да свалят венците от главите на Бо-

тев или Каравелов, Захари Стоянов, Вазов, Алеко или Страшимиров и на много още достойни истински творци. В тази защита „Литературен глас“ е водил жестоки борби.

Вървейки по този път, „Литературен глас“ си е извоювал хиляди приятели, които със скромния си абонамент подкрепят делото му и го правят свое. „Литературен глас“ обаче има и своите неприязни: това са всички ония бухали, които не обичат светлината, хитруват и търгуват с изкуството. Бездарниците не обичат жестоките изобличения на „Литературен глас“, който, разбира се, не се нуждае и от тяхното приятелство. В художественото творчество и научната мисъл има само едно приятелство: с истинската поезия и с независимата научна мисъл.“

* * *

Нашата литературно-историческа наука все още не е намерила време да се занимае с мястото и ролята на „Литературен глас“ в българския литературен печат през един динамичен и богат на събития период от най-новата ни история. Но макар и недокрай последователен в отстояването на борческите си тенденции, въпреки известното пристрастие към отделни личности, явления и факти в културния живот на страната, въпреки някои компромиси и хитрици, които редакцията беше принудена да проявява в името на своето оцеляване в онова сурово и коварно време, вестникът приключи с открито чело своя път. Читателите и приятелите на „Литературен глас“ ще запазят в сърцата си спомена за този жив и винаги интересен събеседник, притайл в своите страници в една или друга форма големите вълнуващи истини на времето.